

UOT:902.

**AZƏRBAYCAN ƏRAZISİNDƏ TAPILAN ORTA TUNC DÖVR ƏŞYALARININ
TİPOLOJİ XARAKTERİSTİKASI***Axundova Nərgiz**AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu**nargizaxundova80@gmail.com*

Xülasə: *Başəriyyət tarix elmlərinin ən mühüm kəşflərindən biri kimi tuncun istehsalı cəmiyyətin inkişafına çox böyük təsir göstərmişdir. Belə olan halda araşdırılan dövrün metallurgiyası əsas problem kimi aktuallığı ilə seçilir. Bu dövrün yaşayış yerlərindən və qəbir abidələrindən aşkar olunmuş tunc metal əşyaların kimyəvi spektral analiz nəticələrini təyin etməklə, bir sıra vacib problemlə məsələlərin xarakterik xüsusiyyətlərinin araşdırılması mümkün hesab olunur. O dövrün iqtisadi əlaqələrini müəyyənləşdirmək, istehsal mənasibətlərinin inkişaf səviyyəsini öyrənmək, qalayın rolu və mənşəyini təyin etmək kimi məsələlərin geniş elmi nəzəri fonda şərh olunmasına imkan verir.*

Açar sözlər: metal, arxeoloji tədqiqatlar, tunc dövrü, abidələr

Ключевые слова: металл, археологические исследования, бронзовый век, памятники

Key words: metal, archaeological research, bronze age, monuments

Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində yaşayış məntəqələrinin mədəni irsindən dəfn abidələrindən və orta tunc dövrü sərvətlərindən zəngin faktiki material əldə edilmişdir. Qeyd edək ki, məmulatların tipoloji xüsusiyyətləri öyrənilərək Qafqazın müxtəlif sinxron arxeoloji ərazilərində onların analoqları aşkarlanır.

Arxeoloji materialın bu cür tədqiqi analitik tədqiqatlarla yanaşı, tədqiq olunan metal məmulatlarının mənşəyi ilə bağlı problemlərin həllinə çox kömək edir və morfologiyanın inkişaf qanuna uyğunluqlarını müəyyən etməyə kömək edir.

Buna görə də analitik şərhə keçməzdən əvvəl məmulatların görünüşünə, yəni tipologiyasına diqqət yetirmək, həmçinin tədqiq olunan məhsulların müəyyən edildiyi abidələr haqqında qazıntı müəlliflərinin məlumatlarını cəlb etmək lazımdır. Bu, ümumilikdə tədqiq olunan dövrün, eləcə də Azərbaycan ərazisində tədqiq olunan dövrün metallurgiyasının daha dərinlən öyrənilməsinə və dərk edilməsinə imkan verir. Qeyd edək ki, Azərbaycan ərazisində tədqiq olunan dövrün arxeoloji abidələrinə həsr olunmuş silsilə nəşrlər mövcuddur (1, s.6-79).

Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiq olunan dövrdə inkişaf etmiş Orta Asiya ölkələri əhalinin artan tələbatını ödəmək, o cümlədən varlanmaq məqsədi ilə Azərbaycan ərazisində yerləşən zəngin iri tayfalara tez-tez hücumlar edirdilər. Buna görə də nəzərdən keçirilən dövrdə geniş çeşidli silahların ortaya çıxması xüsusi diqqəti cəlb etdi. Yuvalı nizə ucluqları, asimmetrik baltalar, xəncərlər, xəncər bıçaqları, bizlər, ox növləri geniş istifadə olunur (4, s. 45-47). Naxış, oyma, döymə ilə qızıldan, gümüşdən, misdən, qiymətli daşlarla bəzədilmiş tuncdan yüksək bədii məmulatların hazırlanmasını qeyd etmək lazımdır (2, s. 159-160).

Tədqiq olunan dövrdən metal alətlərin aşkar olunduğu yaşayış yerləri bunlardır: I Maxta, Babadərviş, I Kültəpə, II Kültəpə, Qızılburun, Gümrü, Böyükdaş, Qalacıq, Üzərliktəpə, Vayxır-Gavurqala. Sadalanan yaşayış məntəqələrindən II Kültəpə, Qalacıq, Üzərliktəpə erkən şəhər tipli yaşayış məntəqələri, Vayxır-Gavurqala isə müdafiə tikilisidir, qalanları isə kənd tipli yaşayış məntəqələridir.

Bu yaşayış məskənlərinin arxeoloji tədqiqi Azərbaycan ərazilərində məskunlaşmış tayfaların həyat fəaliyyəti haqqında və eyni zamanda tədqiq olunan dövrün metallurgiyasının xarakterik xüsusiyyətləri haqqında təsəvvür yaradır (2, s. 14-50).

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşən I Maxta yaşayış yerində - balta, bıçaq aşkar edilib. O, qalay tuncdan hazırlanmışdır (5, s. 59-60).

Babadərviş yaşayış yeri Qazax rayonu ərazisində, Ağstafaçayın sol sahilində yerləşir. Burada, erkən tunc təbəqədə əyri, yarım dairəvi iynə ucu olan yuvalı qulp aşkar edilmişdir. Dolğu qalay bürüncdən hazırlanmışdır. Bu yaşayış yerindən dəfn yerlərindən birində xəncər aşkar edilib. Bu, iti çiyinlərlə qaldırılmış, yan kənarı olan düz döymə, uzunsov bıçaq idi. Formasına görə Qızılburun daş qutusundan olan xəncərlərə, eləcə də Alikəməktəpə yaşayış məskəninin giriş qəbirindən olan xəncərlərə bənzəyir. Qazıntıların müəllifləri Q. S. İsmayılov və V. Q. Əliyev bu dəfn yerini b.e.ə. XVI əsrə aid edirlər.

I Kültəpə yaşayış yerində cəmi üç metal əşya müəyyən edilmişdir: dördgüşəli üzük, spiralvari asma kulon və külçə formasında metal parçası. Qeyd edək ki, dördgüşəli üzüklərin Azərbaycan ərazisində tədqiq olunan dövr abidələrində analoqu yoxdur. Lakin tədqiq olunan dövrün abidələrində spiralvari kulonlar geniş şəkildə təmsil olunur: I Kültəpə yaşayış yerində.

II Kültəpə yaşayış yerindən yeddi əşya aşkar edilmişdir: iki ox ucu, sancaq, spiral kulon, çuxurlu dairəvi kulon, külçə və naməlum əşyanın bir parçası. Ox ucları uzun saplı üçbucaq şəklindədir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi burada metallurgiya sobaları, yanma çənləri, qazçıxarma boruları da aşkar edilmişdir ki, bu da tədqiq olunan dövrdə I Kültəpənin Azərbaycan ərazisində əsas metallurgiya mərkəzlərindən biri olduğunu təsdiqləyir.

Qızılburun yaşayış yeri Naxçıvan şəhəri yaxınlığında yerləşir. Burada digər avadanlıqlarla yanaşı, gil tökmə qəlibi də aşkar edilmişdir. Qazıntıların müəllifi V.Q. Əliyev qeyd edir ki, Qızılburun yaşayış yerində həyat eramızdan əvvəl II minilliyin əvvəllərindən mövcud olmuşdur və dəmir dövrünün erkən dövrünə qədər davam etmişdir. Burada yalnız bir metal əşya tapıldı – asqı bəzək. Lakin tökmə qəlibinin tapılması burada metallurgiya istehsalının aparıldığına əyani sübutdur (1, s. 16-17).

Qalacıq yaşayış yeri Naxçıvan şəhərinin şimal-qərbindən 30 km Qarabağlar kəndinin kənarında yerləşir. Kəşfiyyat nəticəsində əhəmiyyətli arxeoloji material, o cümlədən on metal əşya toplanmışdır - üç böyük üzük, iki bilərzik, biz, sancaq, nizə ucluğu və kulonlu zəncir.

Üzərliktəpə yaşayış yeri Qarabağda təbii təpədə, Ağdam şəhəri yaxınlığında yerləşir. Yaşayış məntəqəsində metallurgiya məmulatları – gildən odadavamlı qab, şlak, daş stul, şlak, sürtgəc, kirkə əl aləti aşkar edilmişdir. Bu, yastı döymə xəncərin dili, gözlü iynə, sırğa parçası və qolbaq parçasıdır (9, s. 394 - 395).

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qarabulaq kəndindən bir qədər aralıda arxeoloq S. Q. Aşurov bizim eramızdan əvvəl minilliyin ortalarına aid kurqan qazılıb, içərisində iki üzük formalı kulon müəyyən edildi. Onlar ucları üst-üstə düşən nazik məftildən hazırlanmışdır (8, s. 155-156).

İkinci kurqanda dəfn kamerasında metal əşyaların qırıqları, həmçinin üç deşikli xəncər və yuvalı nizə ucluq aşkar edilmişdir. Oxşar yuvalı nizə ucluqlarına Azərbaycanda tədqiq olunan dövrün bir çox abidələrində rast gəlinmişdir.

Tədqiq olunan dövrün metal məmulatlarının tapıldığı kurqanların növbəti qrupu Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşir, bunlar Çalxanqala kurqanlarıdır. Kurqandan bürünc rombşəkilli nizə ucu, keramika məmulatları arasında xəncər, yuvalı nizə ucu, sancaqlar, müxtəlif tunc zinət əşyaları və muncuqlar da aşkar edilmişdir. Xəncər ensiz, uzunsov, yarpaqvari, çiyinləri yuvarlaq idi. Xəncərin ülgücü bütün uzunluğu boyunca mərkəzi hissədə qalınlaşmaya malikdir. Yuvalı nizə ucu yuvadan ucuna qədər uzununa kənarı olan uzunsov yarpaq formasına malikdir. Ucluğun adətən taxta gövdəyə bərkidilməsi üçün iki və

ya bir çuxur var. Qobustan kurqanından, Qızılburun məzarlıqlarından əldə edilən nizə uclarına bənzəyirlər.

Metal alətlərlə tədqiq olunan dövrə aid kurqanların növbəti qrupu Xaçbulaq kurqanlarıdır. Birinci kurqanda keramika alətləri arasında bir-birinə saplanmış qızıl və gümüş üzüklərdən ibarət sırğalar aşkar edilmişdir. Qazıntıların müəllifi İ.M.Cəfərzadə hesab edir ki, bu kurqandakı giriş qəbirləri eyni vaxtda olan qəbirlərdir və onları eramızdan əvvəl III minilliyin ortalarına aid edir.

Xaçbulaq kurqanının giriş məzarlıqlarında kurqanın daş bəndinin altından düzbucaqlı torpaq qəbir aşkar edilmişdir. Qəbirdən digər qəbir əşyaları arasında 4 asılqan spiralşəkilli kulon, tunc nizə ucu, gümüş düymə və keramika parçaları aşkar edilmişdir. Düymə yarım kürə formasında idi, ortasında ilgək var idi. Oxşar yarım kürə formalı tunc düymələr, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Alikəməktəpə yaşayış məskəninin giriş qəbirindən də aşkar edilmişdir (6, s. 312).

Kurqanda kamera dibində təkərli döyüş arabalarını yığmaq üçün müxtəlif qurğular aşkar edilmişdir. Onlar dayaqqlara bağlanan üst-üstə düşən ucları olan halqalar idi. Burada kurqandan toqqalarla eyni olan iki boş toqqa, həmçinin atları yəhərləmə dəsti tapılmışdır. Toqqaların yanında maral heykəlciyinin bağlandığı halqa tapıldı. Qaracəmirli kurqanlarından metal əşyalar müxtəlif ölçülü dairəvi kəsikli tunc metaldan hazırlanmışdır. Bəziləri təbəqə metaldan hazırlanır. Məsələn: bürünc təbəqədən yuvarlanan içi boş borular, kənarlarında kiçik lövhələrlə bağlanmışdır. Atın yəhərlənməsi üçün vasitə bir biri ilə burulmuş olan bürünc məftillərdən hazırlanmışdır. İncə sonluqlarla bir birinə daxil olan həcmli dördkünc üzüklər bərkidilmək üçün dördkünc dayaq əsaslara malik idi. Onlar əsasən döymə üsulu ilə hazırlanır.

Maral heykəlciyi tökmə üsulu ilə hazırlanır, üzərində tökmə qəlibindən tikişlər görünür, onlar cilalanaraq hamarlanır. Bu, mismar şəklində kiçik pərçimlərlə bərkidilmiş kütləvi dördkünc həcmli üzükdə yerləşən ən böyük bəzəkdir. Maral heykəlcikinin özü içi boşdur, əsası hərəkətlidir, fırlanır və zəng kimi istifadə olunurdu. Burada qulplu yarım disk formasında əşya aşkar edilmişdir.

N.M. Muxtarov tərəfindən Küdürli kəndində iki kurqanda arxeoloji qazıntılar aparılarkən xeyli miqdarda arxeoloji material aşkar etmişdir. Arxeoloji materiallar arasında iki böyük üzük, üç uşaq biləzik, iki üzük, bir xəncər ülgücü və bir nizə ucu ilə təmsil olunan 9 metal əşya var idi. Aşkar edilmiş keramika materialına əsasən, qazıntıların müəllifi ilk kurqan məzarlığını bizim eramızdan əvvəl III-cü minilliyin sonu - I minilliyin əvvəllərinə aid edir. Buradan yastı qulplu xəncər və nizə ucu tapılmışdır. Bütün digər əşyalar üç biləzik, iki iri həcmli üzük və iki kiçik üzük təmsil olunan ikinci kurqandan aşkar edilmişdir.

Qax rayonunun Minbərək dərəsində kurqanların qazıntıları zamanı arxeoloq N.Muxtarov tərəfindən birinci kurqanın dəfn kamerasında yastı döymə xəncəri və balta-bıçaq aşkar etmişdir. Kurqan qazıntıların müəllifi tərəfindən eramızdan əvvəl III-cü minilliyin sonu - II minilliyin əvvəllərinə aid edilir.

Daşüz kəndində iki kurqanda aparılan qazıntılar zamanı xeyli miqdarda arxeoloji material, o cümlədən metal məmulatlar aşkar edilmişdir. Müəyyən edilmiş inventar və dəfn ritualına əsasən, erkən kurqan qazıntıların müəllifi tərəfindən 9 əvvəl III minilliyin sonu - II minilliyin əvvəllərinə aid edilir. Bu kurqanda digər qəbir əşyaları arasında maral heykəlciyi, xəncər ülgücü və xəncərin sapı aşkar edilmişdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Qaracəmirli kurqanından buna bənzər maral heykəlciyi aşkar edilmişdir. Bununla belə, fırlanan halqaya quraşdırıldığı üçün fərqlənir. Xəncərin ülgücü yastı döymə, sapı yuvarlaq başlı silindrik idi. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan abidələrində yastı döymə xəncərlər geniş şəkildə təmsil olunur.

Naxçıvan böyük məzarlığı qazıntı işləri zamanı təsadüfən aşkar edilib, tərkibində keramika və metal məmulatların olduğu bir neçə yerüstü qəbir dağıdılıb. Qəbirlərdə qoşa və kollektiv dəfnlər var. Qazıntıların müəllifi V. Q. Əliyev onların bizim e.ə. XVIII – XV -ci əsrlərə aid olduğunu bildirir. Metal avadanlıqlar aşağıdakılarla təmsil olunur: kiçik ölçülü sırğalar, üzüklər, bilərziklər. Qolbaqlar qapalı və açıq ucları olan qalın tunc məftildən hazırlanmış dairəvi halqalardır. Bəzilərinin uclarında üç və ya dörd ştrixli cıxıntılar var idi. Sırğalar və üzüklər ucları bağlı olan nisbətən nazik yuvarlaq mis məftildən hazırlanmışdır. Oxşar metal alətlər tədqiq edilən Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın abidələrində də geniş şəkildə təmsil olunur.

Şəki rayonunda Şəki şəhəri yaxınlığında arxeoloq N.M. Muxtarov qrunut məzarlıqları müəyyən edib. Aşkar edilmiş qəbir məmulatları, əsasən keramika materialları əsasında qazıntıların müəllifi müxtəlif dövrlərə aid iki dəfn müəyyən etmişdir: erkənlər eramızdan əvvəl II minilliyin əvvəllərinə aiddir, sonrakılar - eramızdan əvvəl II-ci minilliyin ortalarına. Erkən dəfn zamanı xəncər və yabalar tapılıb. Qeyd etmək lazımdır ki, xəncər yastı döymə, dar, əyri çiyinli və iti ucu idi. Dırnıqlar kiçik, ikibucaqlı, qollu saplıdır. Qazıntıların müəllifi hesab edir ki, onlardan çörəyi təndirdən çıxarmaq üçün istifadə olunub.

Sonrakı başqa bir məzarlıqda isə nizə ucu və xəncər aşkar edilmişdir. Xəncər ilkin dəfnlərdəki xəncərə bənzəyirdi. Nizənin ucu yuvarlaq idi. Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiq olunan dövrdə yuvalı nizə başlıqları görünür. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, onlar Azərbaycanın, eləcə də Qafqazın abidələrində geniş şəkildə təmsil olunurlar.

Növbəti metal məmulat qrupu arxeoloq F.R. Mahmudov Cəlilabad rayonunda aşkar edilmişdir. Tədqiq olunan əşyalar rayonun Üçtəpə kəndinin kənarında yerləşən Alikəməktəpə təpəsində yaşayış məntəqəsi ərazisində açılmış giriş qəbirlərindən, eləcə də yerüstü qəbirlərdən aşkar edilmişdir. Daxil olan dəfnin metal inventarında biri qızıl, ikisi gümüş üç asqılı sırğa, həmçinin sürməli muncuqları ilə təmsil olunur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanın bir çox abidələrindən eyni tipli məbəd kulonları müəyyən edilmişdir. Analoji qızıldan hazırlanmış, bir yarım döngəli kulon Xankəndidəki kurqandan aşkar edilmişdir. Oxşar tunc kulon Kültəpə abidəsinin bir təbəqəsində aşkar edilmişdir (1, s. 242).

İkinci məzarlıqdan metal məmulatları birinci məzarlıqdan daha zəngin arxeoloji materialla təmsil olunur. Dəfn kamerasında digər qəbir əşyaları ilə yanaşı, silahlar, habelə alətlər və zینət əşyaları da müəyyən edilib. Bunlar xəncərlər, asimmetrik balta, süngülər, nizə ucları, oxlar, sancaqlardır. Əmək alətləri balta-bıçaq, qarmaq, biz və deşik açıcı alət ilə təmsil olunur. Bəzək əşyaları düymələr, metal lövhələr və üzüklər daxildir. Tədqiq olunan metal əşyalar kompleksinə iki yuvalı nizə ucluğu da daxildir. Onlar rombşəkilli lələkdir və aşağıya doğru genişlənmiş uzun, qapalı yuvadır. Onlardan birində cilalanmış, digərində isə dairəvi yuvalıq var. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, belə ucluqlar döymə üsulu ilə hazırlanır, onların analoqları Azərbaycanda və Qafqazda geniş şəkildə təmsil olunur.

Sonralar bu abidələr V.G. Əliyev tərəfindən tədqiq edilmişdir. Burada metal məmulatları da daxil olmaqla xeyli miqdarda arxeoloji material aşkar edilmişdir. Qazıntıların müəllifi qeyd edir ki, Şaxaxtinski məzarlığının tədqiq olunan daş qutularının arxeoloji materialı tədqiq olunan dövr üçün xarakterikdir və onlar e.ə. XVII - XV-ci əsrlərə aid edilir. Tədqiq olunan əşyalar asqılar, üzüklər, bilərziklər, yuvalı nizə başlıqları, boyun-sinə kolyesi, düymələr və sancaqlardır. Üzüklər qapalı ucları olan nazik teldən hazırlanmış kiçik nümunələrdə təqdim olunur. Azərbaycanda tədqiq olunan dövrün abidələrində yuvalı nizə ucluqları geniş şəkildə təmsil olunur. Müəyyən edilmiş inventar arasında təqib üsulu ilə hazırlanmış üçbucaq və konsentrik dairələr şəklində ornamentli, diametri 6 sm olan disk formalı düymə maraq doğurur.

Sancaqlar arasında öküz başını təmsil edən sancaq seçilir. Müəyyən edilmiş material arasında ucları arxaya əyilmiş, yuvarlaq məftildən hazırlanmış boyun sinə kolyeləri var. Qeyd edək ki, müəyyən edilmiş inventar bir çox cəhətdən Qızılburun, Naxçıvan məzarlıqlarının daş qutularından olan məhsullara bənzəyir. Qızılburun daş qutularındakı müxtəlif sancaqları qeyd edək. Onların yuxarı hissəsində kiçik qalınlaşmalar var və ucuna daralır. Başlıqlar qapaq, oval döngə, qalınlaşdırılmış, bükülmüş silindrlər, həmçinin sferik və çarpaz formalı zirvələrlə təchiz edilmişdir. Üzüklər hamar, naxışlı səthlərlə, həm qapalı, həm də açıq uclarla yuvarlaq və oval nümunələrlə təmsil olunur.

Qızılburun böyük məzarlığı Qızılburun monastırının yaxınlığında, Naxçıvan şəhərindən bir qədər aralıda yerləşirdi. Məzarlıq XX əsrin sonlarında sərhəd məmuru V.P. Fyodorov tərəfindən qeydiyyatla alınmışdır. Qəbirlər daş qutularla təmsil olunurdu. Burada xeyli miqdarda arxeoloji material aşkar edilmişdir. Onların arasında çoxsaylı metal məmulatlar da var idi. Silahlar xəncər, nizə və ox ucları ilə təmsil olunur.

Yastı döymə məftildən hazırlanmış, ucları açıq, ucları ziqzaqlarla bəzədilmiş lent bilərziklər. Onlar döymə üsulu ilə hazırlanır. Qapalı ucları olan, ucları kəsikli açıq döymə qolbaqlar. Onlar tökmə üsul ilə hazırlanır. Boyun sinə kolyeləri də burada tapıldı. Onlardan biri lentli məftildən, döymə metodu ilə düzəldilmiş, çıxıntılarla bəzədilmişdir.

Növbəti xəzinə Astara rayonunun Lovayn kəndində aşkar edilib. Kənd təsərrüfatı işləri zamanı təsadüfən aşkar edilib. Burada həmkəndliləri arasında paylanmış 50-yə yaxın balta və bıçaq aşkar edilib. Arxeoloqlar cəmi üç balta tapa bilmişlər.

Qeyd edək ki, bu baltalar arxeologiyada məlum olan, ayrı-ayrı detalları ilə fərqlənən talış baltalarına aiddir. Görünür, onları müxtəlif qəbilələr töküblər. Bu oxların ülgücü və gövdəsi şaquli paralel xətlərin içərisində yerləşir.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərə əsasən, Azərbaycan ərazisində tədqiq olunan dövr abidələrindən metal məmulatlarının aşağıdakı kateqoriyaları müəyyən edilmişdir. Bunlar silahlar, əmək alətləri, iynələr, bizlər, qazma aləti, zinət əşyaları, qablar, qarmaqlar, at aksesuarları, dini əşyalar, yarımfabrikat külçələr və heykəlciklərdir.

Qeyd edək ki, ən çox metal məmulatları Naxçıvan arxeoloji abidələrində müəyyən edilib. Bu onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan ərazisində ən çox inkişaf etmiş metallurgiya mərkəzləri Naxçıvan bölgəsində olub. Dəfn abidələri arasında Naxçıvan Muxtar Respublikası abidələrində də xeyli miqdarda metal məmulatları aşkar edilmişdir.

Tədqiq olunan dövrdə Azərbaycan ərazisində dərin etnomədəni və sosial dəyişikliklər baş verir ki, bu da kurqan ritualının geniş yayılması ilə müşayiət olunur, bunu Daş Salaxlı, Çalxanqala, Küdürli, Daşüz, Xaçbulaq, Minbərək, Qobustan, Qaracəmirli və s. kurqanları təsdiq edir. Azərbaycanın dəfn abidələrində xeyli sayda bürünc əşyaların aşkar edilməsi belə deməyə əsas verir ki, bunlar dəfn edilmiş şəxsin yüksək statusunu müəyyən edən prestij xarakterli əşyalar olub. Dəfn abidələrində metal məmulatların artması monarxiya xarakterli erkən dövlət sisteminin formalaşmasından xəbər verir. Bu mənada dəfn abidələrində bürüncün qəbir əşyası kimi görünməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan ərazisində tədqiq olunan dövrdə metallurgianın bu cür təfsiri təsdiq edir ki, metal məmulatlarının istifadəsini stimullaşdıran amillər çoxdan məlum olan texniki deyil, şəxsiyyət xarakteri daşıyırdı. Tunc istehsalı hələ eramızdan əvvəl IV minilliyin sonlarında məlum idi. Bununla belə, çox az sayda alət, zərgərlik və silah məhsulları məmulatların bütün morfoloji kateqoriyalarında üstünlük təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Axundov T.İ. Şimal-Qərbi Azərb. Xalkolit və Tunc dövrlərində. B: Qarağac, 2001, 332 s.
2. Əbibullayev O.A. Naxçıvan MSSR ərazisində eneolit və tunc. Bakı: Qarağac, 1982, 314 s.
3. Əliyev V.Q. Azərbaycanın Orta Tunc dövrü mədəniyyəti. Bakı: Qarağac, 1991, 256 s.
4. Həsənova A.M. Abşeronda aparılan arxeoloji qazıntılardan orta tunc dövrünə aid metal məmulatların tarixi-analitik tədqiqi // Azərb. arxeologiyası. Bakı., 2007, IX, № 1-2, 32-37.
5. Mahmudov F.R. Tunc və Erkən Dəmir əsrlərində Cənub-Şərqi Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı: Nafta-Press, 2008, 216 s.
6. Maxaradze Z.E., Orconikidze A.Z. Gürcüstanda erkən kurqanlar adlanan mədəniyyətin öyrənilməsi problemi haqqında. //
7. Muradova F.M. Qobustan tunc dövrü. Bakı: Elm, 1973, 120 s.
8. Rəhimova M.N., Aşurov S.Q. Naxçıvandan metal emalı üzrə yeni materiallar // Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Qafqazın arxeologiyası, etnoqrafiyası, folkloru. Bakı: Nurlar, 2005, s.155-156
9. Seyidov A.Q., Həsənova A.M. Naxçıvanın qədim metalı. Bakı: Elm, 2005, 315 s.

ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТОВ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ, НАЙДЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА*Ахундова Наргиз**Резюме*

Установлено, что на Кавказе, больше всего изделий из оловянистой бронзы, обнаруженных в памятниках Азербайджана, выявлены, в основном, из погребальных памятников. Это говорит о том, что это были изделия престижного характера, определяющие высокий статус погребенного. Несмотря на то, что территория Азербайджана богата месторождениями и проявлениями различных цветных металлов, которые вполне могли заменить олово. Однако развитая и обширная система торгово-экономических и культурных взаимоотношений переднеазиатских стран с Кавказом, которая проходит через территорию Азербайджана, получила широкое развитие в исследуемый период. Это является решающим фактором массового производства и широкого распространения оловянистых бронз на территории Азербайджана.

TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MIDDLE BRONZE AGE ITEMS FOUND IN THE TERRITORY OF AZERBAIJAN*Axundova Nargiz**Summary*

As one of the most important discoveries in human history, the production of bronze had a great impact on the development of society. In such a case, the metallurgy of the investigated period is distinguished by its relevance as the main problem. By determining the results of the chemical spectral analysis of the bronze metal objects found in the residences and grave monuments of this period, it is considered possible to investigate the characteristic features of a number of important problematic issues. Determining the economic relations of that period, studying the level of development of production relations, determining the role and origin of tin allows interpretation of such issues in a broad scientific theoretical background.

*Rəyçi: tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Rəhim Məcnunov**AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu. 18 sentyabr 2024-cü il tarixli iclas; n 03 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 25 sentyabr 2024-cü il*